

///// recenze //////////////////////////////////

Benedict ANDERSON, *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2008 (*Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, 1983, přeložil Petr Fantys).

Radim Hladík

Pokud by v dnešní době mělo ještě smysl střežit v sociálních vědách kánon, pak dílo amerického teritorialisty se zaměřením na jihovýchodní Asii, Benedicta Andersona, *Představy společnosti: Úvahy o původu a šíření nacionalismu* by do něj po téměř třiceti letech od svého prvního vydání (1983) mohlo být oprávněně připuštěno. Andersonova definice, podle níž je národ „politické společenství vytvořené v představách – jako společenství ze své podstaty ohraničené a zároveň suverénní“ (21), se přinejmenším v kriticky profilované odborné literatuře stala jakousi samozřejmostí. Avšak samozřejmosti se snadno stávají bezobsažnými banalitami, a proto lze vydání (povětšinou zdařilého) českého překladu v Nakladatelství Karolinum vnímat nejen jako možnost snadnějšího přístupu ke knize pro české čtenáře, nýbrž také jako příležitost pro připomenutí

teoretického a empirického zázemí, jehož síla stojí za prosazením uvedené formule.

V době, kdy Andersonova kniha poprvé vyšla (1983) již většina sociálních a humanitních vědců vnímala existenci národů jako z podstaty moderní jev, nikoliv – jak tomu bylo třeba v herderovské historiografii 19. století a jak tomu je nadále v běžném chápání – jako ahistorickou entitu s mýtickými kořeny. Naturalistická koncepce národní příslušnosti byla již dlouho terčem kritiky z pozic nejen marxistických historiků (k nimž lze mimochodem zařadit i bratra Benedicta Andersona, známého historika Perryho Andersona). Přínosem Andersonovy práce byla především rekonceptualizace problému nacionalismu a národa ve třech následujících rovinách: 1) postulování nacionalismu v antropologickém rámci; 2) zpochybnění eurocentrického výkladu dějin nacionalismu; 3) zdůraznění produktivní role nacionalistické imaginace a jejích institucionálních rozměrů.

První rovina spočívá v odmítnutí tendence, jež nacionalismus na základě jeho partikulárních projevů považuje za ideologii. Namísto toho, domnívá se Anderson, „by bylo všechno snazší, kdybychom se k nacionalismu chovali jako k něčemu, co patří ke slovům ‚příbuzenství‘ a ‚náboženství‘, a nikoliv do stejné kategorie jako ‚liberalismus‘ či ‚faši-

smus“ (21). Takové pojetí umožňuje o národu uvažovat jako o způsobu, jímž společnost vyjadřuje svoji existenci jakožto kulturního společenství ve specifických podmínkách kapitalistické modernity. V první kapitole, „Kulturní kořeny“, tedy Anderson vypráví příběh rozpadu tradičních způsobů myšlení, jenž vytvořil prázdný kulturní prostor, který měl být vyplněn nacionalismem. Náboženské myšlení s sebou neslo univerzalistický étos potenciálně neohrazeného společenství. Tento étos se však od doby pozdního středověku rozpadal pod vlivem transkontinentálního setkávání různých civilizací a byl dále umocněn úpadkem posvátných jazyků. Na rozdíl od pozdějších národních jazyků, posvátné jazyky měly schopnost „která umožnila ‚Angličanovi‘, aby se stal papežem, a ‚Mandžuovi‘, aby se stal Synem nebes“ (31). Podobně „bez hranic“ působila i politická loajalita vztažená k dynastické suverenitě, jejíž autorita ovšem také začala být nahlodávána. Za zásadní však Anderson považuje – inspirován Aurbachem a Waltrem Benjamine – proměnu vnímání času, kdy „středověké pojetí simultánnosti ‚po celé délce času‘ nahradilo to, co můžeme nazvat [...] představou ‚homogenního, prázdného času‘, v němž simultánnost prochází tak říkajíc napříč časem a protíná jej“ (40).

Strukturu představ této nové simultaneity, tvrdí Anderson, ztělesňovaly především dvě nové formy komunikace – román a periodický tisk. Tyto formy produkují představy, v nichž jsou lidé, jejich jednání a prostředí synchronizovány v kalendářem a hodinami měřeném čase, aniž by vyplývaly buď z bezprostřední zkušenosti, anebo naopak ze zprostředkování božskou prozřetelností. Kapitola „Zdroje národního vědomí“ je celá věnována právě rozvoji technologie knihtisku ve spojení s kapitalistickým systémem. Tištěné jazyky působily na úrovni mezi univerzální latinou a partikulárními dialektiky. Pokrývaly tedy teritorium zhruba odpovídající tehdejšímu rozměru výroby a směny a díky technologickému základu vykazovaly silnější stabilitu a zároveň mocenskou výhodu centra oproti lokálním jazykům.

Kapitoly „Kreolští průkopníci“, „Oficiální nacionalismus a imperialismus“ a „Poslední vlna“ nabízejí pohled na vznik moderních národů, jak se jeví po opuštění eurocentrických koncepcí. Anderson si všímá očividného faktu, který ovšem pozornosti mnoha historiků uniká, že totiž první nacionalistické revolty se odehrály na obou amerických kontinentech. Kreolové a severoameričtí kolonisté byly politicky vyloučeni z plné participace v evropských metropolích a zároveň disponovali

importovanou technologií tisku, jež jim umožňovalo představit si své specifické komunity. Na druhou stranu, rozloha kolonií a dostupné dopravní a komunikační technologie neumožňovaly, aby tato představovaná společenství obsáhla celé kontinenty. Tyto faktory byly umocněny „světskými poutěmi“, které kreolové absolvovali během svého vzdělávání a byrokratického působení. Mezi poutníky tak vznikala solidarita, jež je zároveň hlouběji odlučovala od nedostupné metropole. Takto ustavená protikoloniální hnutí kulminovala v založení nezávislých států a vzniku nových identit, národních identit, jež během kreolské mobilizace postupně obsáhla i míšence a domorodé obyvatelstvo.

Rozvoj nacionalismu v evropských metropolích byl zčásti reakcí na tento vývoj, zčásti byl zrcadlovým efektem stejné logiky. Upevňování koloniálních administrativ pomocí jazykového sjednocení s metropolí a zavádění evropských vzdělávacích systémů nejenže pozvedly prestiž úředních jazyků, ale zároveň ostřeji vymezily postavení imperiálního centra proti periférii. Dynastické říše se pokoušely předcházet lidovým hnutím a oficiální nacionalismus se stal zdrojem jejich nové legitimacy, jenž představovala posílení oproti oslabeným zdrojům náboženským a univerzalistickým. Poslední vlna nacionalismů pak

vzešla z různých vnějších i vnitřních kolonií. Na jednu stranu tato vlna již mohla čerpat z vzorů nezávislých států poskytnutých kreolskými hnutími a oficiálními nacionalismy, na druhou stranu profitovala z rozvoje gramotnosti a dostupnosti tisku, takže vznik národních jazyků hrál v poslední vlně nejvýznamnější roli a obešel se i bez ovládnutí administrativních aparátů, o něž se mohly opírat oficiální nacionalismy.

Překonání eurocentrismu Andersonovi umožňuje, aby částečně vyvrátil předpoklad o ústřední roli jazyka pro vznik národů, jehož přijetí se mnoho badatelů vědomě či nikoliv zapojuje do nacionalistické ideologie. Přitom jazyková (ani náboženská) svébytnost v nových amerických nacionalismech nehrála žádnou roli (kreolové sdíleli jazyk i náboženství metropole). Teprve v oficiálních a pozdních nacionalismech začal hrát jazyk hlavní roli, ačkoliv evidentně nebyl nezbytnou podmínkou vzniku národů. Tisk však umožnil, aby role místních jazyků byla zcela zásadně posílena. Nové čtenářské komunity se staly zárodky národních hnutí a jazyk (zpravidla staronový, neboť například pomocí práce lexikografů standardizoval řadu dialektů) se mohl stát ústředním bodem, kolem něž se soustředila národní imaginace.

Dalším netradičním příspěvkem Andersona je pohled na nacionalismus jako produktivní sílu,

jež dává vzniknout oddanosti, lásce k vlasti či specifickým estetickým zkušenostem. Nacionalismus tedy na rozdíl od mnohých, zpravidla marxistických, kritiků nevnímá pouze jako destruktivní ideologii. Kapitola „Vlastenectví a rasismus“ tak připomíná, že nacionalismus dokáže inspirovat zvláštní druh „oddanosti“, jímž je vlastenectví. Hrdinské činy nebo skvělá literární díla kultivovaných národních jazyků – jež lze skutečně ocenit právě a jedině v „soukromém charakteru“ daného jazyka – mohou představovat pozitivní hodnoty. Definice národa jako ohraničeného společenství nevede nutně k agresivnímu postoji vůči dalším takovým společenstvím a Anderson si například bystře všímá toho, že filipínský básník José Rizal se ve svém vlasteneckém díle „o národnosti, tyranů“ vůbec nezmiňuje a navíc své vášnivé vlastenectví skvěle vyjadřuje v jejich jazyce“ (155). Rasismus, běžně asociovaný s agresivním nacionalismem, má podle Andersona ve skutečnosti jinou genealogii, jež se neobrací k dějinné hloubce, nýbrž k ahistorickému pojetí čistoty. „Blouznění rasismu má ve skutečnosti původ v ideologiích *společenské třídy*, a nikoli v ideologiích národa“ (162). To je také důvod, proč se rasismus snadněji prosadil v reakční politice oficiálních nacionalismů, než v lidových hnutích například kreolského typu. Odda-

nost, již nacionalismus vytváří, je jistě jedním z důvodů, proč nadále zůstává silným konceptem. Kapitola „Anděl dějin“ tak ilustruje, jak se nacionalismus proměnil v hnací sílu tzv. socialistických válek v post-koloniálním světě.

Druhé vydání Andersonovy knihy bylo rozšířeno o dva dodatky: „Cenzus, mapa, muzeum“ a „Paměť a vzpomínání“, jež jsou do českého překladu také zahrnuty. První z nich rozvíjí Andersonův zájem o rozvoj nacionalismu v bývalých koloniích. Jeho zdrojem nebyly pouze vzory oficiálního nacionalismu, ale představy společenství se vytvářely již během koloniálního období. Instituce cenzu tak v multietnických državách seskupovala dohromady obyvatele, kteří dříve neměly možnost představit si sebe sama jako členy totožné komunity. Podobně na představivost působila i koloniální mapa, v jejímž rozdělení světa si domorodé nacionalismy našly další objekt, k němuž mohly upřít svou imaginaci. Muzea a práce evropských archeologů nejenže také zahrnuly dohromady dříve nesourodé entity, ale zároveň rodičím se nacionalismům poskytly možnost představit si vlastní starobylost. Téma časové hloubky se pak objevuje i v druhém dodatku, jenž rozšiřuje nacionální představu simultánně existujícího společenství o dějinnou dimenzi. Národ si sám sebe představuje jako historickou

komunitu a dokonce „v Evropě si nová národní hnutí okamžitě začala představovat, že jsou jakýmsi ‚probuzením ze spánku‘“ (209). Paměť a zapomínání jsou neoddělitelné procesy, jež mají pro představu národa zásadní důležitost. Ve zvláštní konstelaci pak vedou k připomínání „již“ zapomenutého, kdy se národní imaginace upíná k tragickým historickým událostem, do nichž si zpětně projektuje význam „bratrovraždy“ (Anderson uvádí především příklad Bartolomějské noci a jejího významu ve francouzském nacionalismu).

Oba dodatky lze považovat za klíčové. Podstatně rozšiřují předchozí perspektivu a poskytují tak lepší obraz o spektru technologií a institucí, jež slouží jako mechanismy národní imaginace. Podle Andersona jsou národní komunity *imagined*, což je tvar, jenž nemusí nezbytně odkazovat k dokonavosti daného procesu (koneckonců, národní identity mohou být a jsou proměnlivé), ale především k jeho uskutečnění – tedy k momentu, kdy dané společenství již není pouze *imaginary*. (Tuto klíčovou sémantickou nuanci český překlad nezachycuje, což je vcelku pochopitelné, ale bohužel ji ani nevěnuje překladatelskou poznámku.) Tisk, školy, administrativní aparáty, světské poutí, muzealita, kartografie, statistika, historická vyprávění – to vše jsou technologie, s jejichž pomocí

se představa národa materializuje. V poslední instanci tedy musíme hledat esenci národů v nich. Cenzus či muzealita jistě nepůsobily pouze v koloniích, ale operovaly i v modernizujících se metropolích. Bylo by žádoucí, aby v této otázce, jež má podstatné metodologické i substantivní důsledky, byl Anderson explicitnější.

Andersonovi kritici především z řad marxistů poukazují na to, že podceňuje význam nacionalismu pro ideologické stmelování třídně rozdělených společností. Takový druh kritiky také implikuje nemožnost odmyslet od nacionalismu jeho destruktivní dopady a soustředit se jen na jeho produktivní rozměr. Málo objasněný zůstává i způsob, jímž se národ prolíná se státem. Dalo by se poukázat i na to, že náboženství nemuselo při zrodu nacionalismu hrát pouze negativní roli (uvolnění prostoru), ale že konfesionálně rozdělená Evropa představovala pozitivní zárodky národů v podobě ohraničených, i když ještě ne suverénních představ společenství.¹ Je také otázkou, do jaké míry byly kreolské nacionalismy skutečně prvními nacionalismy, a do jaké míry byly jen prvními *úspěšnými* nacionalismy. Ačkoliv je Andersonova

¹ Viz Philip S. GORSKI, *The Disciplinary Revolution: Calvinism and the Rise of the State in Early Modern Europe*. Chicago: University of Chicago Press 2003.

globální perspektiva heuristicky velmi užitečná, role evropského osvícenství pro vznik národů by neměla být přehlížena. Český doslov profesora Martina Procházky, jenž posouvá Andersonovo dílo do filosofické roviny, sice zbytečně karikuje marxistické paradigma, všímá si však další výzvy, jež pro Andersonovu teorii nacionalismu představují hybridní a diasporické identity post-koloniální doby.

Je zřejmé, že *Představy společnosti* nejsou posledním slovem pro bádání o původu, šíření a dopadech nacionalismu. Naopak, číst ji takovým způsobem by byla chyba, neboť za největší klad knihy lze považovat skutečnost, že zpochybnila zdánlivé axiomy v dané výzkumné oblasti a otevřela možnosti jak zkoumat národy prostřednictvím praktik a institucí, jež uskutečňují národní imaginaci. Tyto možnosti zdaleka nejsou vyčerpaný.

///// recenze //////////////////////////////////

Tereza STÖCKELOVÁ (ed.), *Akademické poznávání, vykazování a podnikání. Etnografie měnící se české vědy*. Praha: Sociologické nakladatelství 2009.

Jan Maršálek

K vydání souboru pěti textů svázaných péčí editorky Terezy Stöckelové v drobnou monografii o české vědě došlo v době otevřeného konfliktu o vědní politiku, a tedy ve chvíli nejpříhodnější. V podtitulu deklarované etnografické uchopení tohoto terénu navíc zjištěného čtenáře lákalo příslibem možnosti do (nejen) české vědy nahlédnout z perspektivy její každodennosti, v jejím rutinním chodu, neboli s odhlédnutím od velkých idejí a hodnot, skrze něž se nám na vědu dívá nejpohodlněji, byť se tak děje na úkor jejímu hlubšímu pochopení. *Akademické poznávání, vykazování a podnikání* ovšem není žádným příležitostným spiskem: pronikání do českého prostředí sociologie (či antropologie) vědy, která je dnes v zahraničí pevně etablovaným podoborem s jasným obecně sociologickým přesahem, by bylo třeba vítat v politicky jakkoliv naladěném období.

Onu každodennost vědy sledovaly autorky jednotlivých kapitol